

ZASADY ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH NA RZECZ ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W ŚWIETLE REGULACJI PRAWNYCH W POLSCE*

Aneta Suchoń

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. Celem artykułu była przede wszystkim ocena przepisów prawnych dotyczących zakładania spółdzielni socjalnych i rozwijania ich działalności na wsi. W pierwszej kolejności zaprezentowano zagadnienia związane z pojęciem ekonomii społecznej. Spółdzielnie bowiem stanowią podmioty, które co do zasady działają nie dla zysku własnego, lecz członków, świetnie wpisują się w realizację założeń właśnie ekonomii społecznej. Następnie dokonano analizy Ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, zwracając szczególną uwagę na problemy związane z uzyskaniem statusu bezrobotnego przez właściciela gruntów rolnych, jego małżonka czy domownika [Ustawa... 2006 b]. W dalszej kolejności rozważania skupiały się na środkach pomocy finansowej dla omawianych podmiotów. W podsumowaniu autorka postuluje zmiany przepisów dotyczących funkcjonowania spółdzielni socjalnych.

Słowa kluczowe: spółdzielnia socjalna, ekonomia społeczna, zasady spółdzielcze, środki unijne, bezrobotny

*Artykuł został przygotowany w ramach własnego projektu badawczego „Spółdzielczość w rolnictwie i na terenach wiejskich w ustawodawstwie polskim oraz wybranych państwach europejskich”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

WSTĘP

Tereny wiejskie stanowią ważną część terytorium Unii Europejskiej. Ponad 56% ludności 27 państw członkowskich mieszka na obszarach wiejskich [Polityka..., dostęp: marzec 2013]. Jednak tylko część z nich jest związana z rolnictwem prowadząc gospodarstwo rolne jako właściciel lub posiadacz czy też będąc domownikiem albo zatrudnionym na podstawie umowy¹. Coraz więcej mieszkańców wsi swojego zawodu nie łączy jednak z działalnością rolniczą. Nie ulega zatem wątpliwości, że istotne są koncepcje wielofunkcyjności wsi i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, zakładające wspieranie podejmowania na tych terenach zróżnicowanej działalności gospodarczej, tworzenia nowych miejsc pracy, poprawę warunków życia oraz zapewnienie obywatelom i przedsiębiorcom dostępu do szerokiego katalogu usług, nowoczesnej infrastruktury, a także rozwój funkcji kulturowych i społecznych wsi, czego konsekwencją będzie kompleksowe zwiększanie atrakcyjności terenów wiejskich jako miejsca pracy i zamieszkania [Adamowicz i Zwolińska-Ligaj 2009]. Należy wspomnieć także o pomocy osobom wykluczonym i niepełnosprawnym, dla których możliwości rozwoju na wsi są dużo bardziej ograniczone w porównaniu z miastem. Ogólnie można określić, że problemy ekonomiczne, społeczne i środowiskowe (ekologiczne), w przypadku zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, są uważane za równie ważne i traktowane równorzędnie przez politykę gospodarczą [Baum 2003].

Jednym z instrumentów rozwoju terenów wiejskich są spółdzielnie. Główną cechą tych podmiotów jest to, że nie działają dla zysku własnego, lecz członków. Uchwalona przez XXXI Jubileuszowy Kongres Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchesterze, w dniach 20-22 września 1995 roku, Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości określa, że „spółdzielnia jest autonomicznym zrzeszeniem osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych aspiracji i potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych poprzez współposiadane i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo” [Deklaracja... 1995].

W naszym kraju funkcjonuje ponad 3,5 tys. spółdzielni, których działalność jest związana z wsią i rolnictwem. Są to przede wszystkim spółdzielnie: mleczarskie, ogrodniczo-pszczelarskie, kółek rolniczych, produkcji rolnej, socjalne, oraz spółdzielcze grupy producentów rolnych i zaopatrzenia i zbytu „Samopomoc Chłopska”. Od kilku lat można zaobserwować coraz większe zainteresowanie tworzeniem w Polsce spółdzielni socjalnych. Jest to nowy typ podmiotów gospodarczych działających obecnie na mocy Ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych [Ustawa... 2006 b]², coraz bardziej popularny nie tylko w miastach, lecz także na terenach wiejskich. Podmioty te zajmują się często działalnością usługową, wytwórczą czy budowlaną. Niektóre z nich prowadzą także działalność rolniczą, w zakresie chowu, hodowli zwierząt lub uprawy roślin, często specjalizując się w rolnictwie ekologicznym. Obecnie jest w Polsce zarejestrowanych ponad 500 tego typu spółdzielni [Deklaracja... 1995]. Są one formą przedsiębiorstwa społecznego, a tworzą ją w większości osoby

¹ Np. umowy cywilnoprawnej (zlecenie, dzieło) czy umowy o pracę.

² Według danych Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Socjalnych na dzień 1209.2011 roku, w Krajowym Rejestrze Sądowym było zarejestrowanych 373 spółdzielni socjalnych, z tego 85 miało siedzibę na terenie gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Niektóre z nich zajmują się działalnością rolniczą [Błazejewska 2011].

zagrożone marginalizacją ze względu na bezrobocie, niepełnosprawność, które mają trudności w znalezieniu pracy. Zatrudnienie w spółdzielniach socjalnych daje im szansę na aktywizację społeczną i zawodową, integrację oraz podniesienie swoich kwalifikacji³. Dodatkowym czynnikiem przyczyniającym się do wzrostu zainteresowania spółdzielniami socjalnymi są środki finansowe, z których mogą skorzystać albo sama spółdzielnia, albo jej członkowie.

Od wielu lat Unia Europejska wspiera z jednej strony rozwój obszarów wiejskich, z drugiej politykę socjalną, której głównym celem jest wyrównywanie i polepszanie warunków życia oraz pracy obywateli. W literaturze wielu autorów podkreśla, że jednym z najważniejszych trendów w europejskich programach polityki społecznej jest odchodzenie od modelu biernej redystrybucji⁴ w kierunku podejścia, w którym kładzie się nacisk na uczestnictwo społeczne i zawodowe. Szansę na zatrudnienie na obszarach wiejskich stanowią często właśnie spółdzielnie socjalne. Jak już podkreślono, mogą one korzystać nie tylko ze środków polskich, lecz także unijnych, w tym związanych z rolnictwem. Nowe możliwości stworzył zwłaszcza tzw. drugi Filar Wspólnej Polityki Rolnej związany z rozwojem obszarów wiejskich. Jego celem jest poprawa konkurencyjności sektora rolniczego i leśnego, wzmocnienie więzi między działalnością rolniczą a środowiskiem naturalnym, wsparcie zróżnicowania gospodarki w gminach wiejskich, jakości życia i różnicowania działalności na tych obszarach z uwzględnieniem różnorodności sytuacji, od wyludniających się i podupadających oddalonych obszarów wiejskich aż po podmiejskie obszary wiejskie pozostające pod rosnącą presją centrów miejskich [Rozporządzenie Rady... 2005].

Celem niniejszego artykułu jest próba ustalenia, czy przepisy prawne ułatwiają, czy utrudniają zakładanie i rozwijanie działalności przez spółdzielnie socjalne, a także dokonanie oceny wpływu funkcjonowania spółdzielni socjalnych jako podmiotów ekonomii społecznej na rozwój obszarów wiejskich.

SPÓŁDZIELNIE SOCJALNE PODMIOTEM EKONOMII SPOŁECZNEJ NA WSI

Pojęcie ekonomii społecznej jest bardzo szerokie i odnosi się do wielu sfer życia społecznego. Niemniej jednak podstawową zasadą jest prymat działania na rzecz ludzi (członków, podopiecznych), a nie tylko kierowane się osiągnięciem wysokiego zysku. Oznacza to, że dla jednostek ekonomii społecznej istotne znaczenie – obok celu gospodarczego – ma misja społeczna, w tym przede wszystkim przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu⁵. Do podmiotów ekonomii społecznej zostały zaliczone m.in.: spółdzielnie pracy, spółdzielnie socjalne, spółdzielnie inwalidów i niewidomych oraz fundacje, stowarzyszenia, towarzystwa pomocy wzajemnej, organizacje pozarządowe. W literaturze podkreśla się, że najważniejsze cechy tych podmiotów to: aktywność w sektorze prywatnym i publicznym, usytuowanie pomiędzy państwem a rynkiem, misja ekonomiczna

³ <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/19D0D2BE> [dostęp: marzec 2013].

⁴ Widoczna jest ewolucja od państwa opiekuńczego do wspólnoty opiekuńczej, która duży nacisk kładzie na tworzenie miejsc pracy i rozwój gospodarczy. W procesie tym zmianie ulegają obowiązki państwa w stosunku do jego obywateli [Sienicka i van den Bogaert 2009].

⁵ <http://ngo.pl/x/83813> [dostęp: marzec 2013].

i społeczna, pierwszeństwo pracy nad kapitałem, ograniczony i równy podział zysków, demokratyczne podejmowanie decyzji, praca na rzecz społeczności lokalnych, zaspokajanie potrzeb uczestników w zakresie, w jaki nie może tego uczynić państwo ani rynek, wysoka jakość i trwałość relacji wewnętrznych, pozyskiwanie zasobów z różnych źródeł, a nie tylko z rynku⁶.

Spółdzielnie jako pomioty, które co do zasady działają nie dla zysku własnego, lecz członków, świetnie wpisują się w realizację założeń ekonomii społecznej. Francuski ekonomista, Charles Gide, słusznie zauważył, że „Spółdzielnia jest biznesem, ale jeśli jest tylko biznesem, jest złym interesem”⁷. Spółdzielnie w swojej działalności kierują się zasadami, do których zaliczamy: dobrowolne i otwarte członkostwo, demokratyczną członkowską kontrolę, ekonomiczne uczestnictwo członków (współodpowiedzialność członków), autonomię i niezależność, szkolenia, oświatę i informację, troskę o lokalną społeczność. Spółdzielnie opierają swoją działalność na wartościach samopomocy, samoodpowiedzialności, demokracji, równości, sprawiedliwości i solidarności. Zgodnie z tradycjami założycieli ruchu spółdzielczego członkowie spółdzielni wyznają następujące wartości etyczne: uczciwość, otwartość, odpowiedzialność społeczną i troskę o innych [Karta etyki... 2003].

Spółdzielnia socjalna jest podmiotem ekonomii społecznej, który oferuje wsparcie osobom zagrożonym, a często już wykluczonym społecznie. Funkcjonowanie tych podmiotów i ekonomia społeczna wpisuje się w działania Unii Europejskiej. Przykładowo, Europejska Strategia Lizbońska kładzie duży nacisk na tworzenie miejsc pracy i rozwój gospodarczy. Realizacji tych celów ma służyć promocja zatrudnienia, modernizacja polityki opieki społecznej opartej na transferach pieniężnych, wspieranie zdolności adaptacyjnych pracowników, zapewnienie elastyczności rynków pracy. Dla osiągnięcia tych zadań kluczowe znaczenie ma rozwój społeczeństwa obywatelskiego [Sienicka i van den Bogaert 2009].

W komunikacie Komisji Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu⁸ zaakcentowano, że u podstaw strategii Europa 2020 powinny leżeć trzy priorytety:

- 1) rozwój inteligentny – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji,
- 2) rozwój zrównoważony – wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej,
- 3) rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i ekonomiczną.

W dokumencie tym podkreślono, że rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu oznacza wzmocnienie pozycji obywateli poprzez: zapewnienie wysokiego poziomu zatrudnienia, inwestowanie w kwalifikacje, zwalczanie ubóstwa oraz modernizowanie rynków pracy, systemów szkoleń i ochrony socjalnej, aby pomóc ludziom w przewidywaniu zmian i radzeniu sobie z nimi, by mogli budować spójne społeczeństwo. Ważne jest również to, aby korzyści ze wzrostu gospodarczego rozkładały się równo w całej Unii, w tym w regionach najbardziej oddalonych, zwiększając w ten sposób spójność

⁶ <http://woes.pl/pes,14> [dostęp: marzec 2013].

⁷ <http://krs.org.pl> [dostęp: maj 2012].

⁸ http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [dostęp: marzec 2013].

terytorialną⁹. Idea leżąca u podstaw europejskiego modelu społecznego zakłada, że jednostka nie będzie pozostawiona sama sobie, zdana jedynie na siły rynku w zakresie zaspokajania swoich potrzeb – szczególnie w sytuacji niemożności podjęcia pracy z powodu choroby, niepełnosprawności, wypadku, bezrobocia bądź podeszłego wieku [Jarre 2007].

Jeżeli chodzi o spółdzielnie, to ich istotne znaczenie w życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym zostało podkreślone m.in. w Białej Księdze – Dokumentie konsultacyjnym Unii Europejskiej o przedsiębiorstwach spółdzielczych. Zaakcentowano w nim, że w większości państw członkowskich powstają nowe, małe spółdzielnie, szczególnie w sektorze socjalnym, opieki zdrowotnej, usług, rozwoju lokalnego i regionalnego, które są źródłem pracy na podupadających obszarach przemysłowych i miejskich, w rzadko zaludnionych regionach oraz dla osób zagrożonych wykluczeniem [Biała Księga... 2001].

Warto także wspomnieć o zaleceniu Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 193 dotyczącej promowania spółdzielni, w którym podkreślono ich znaczenie, rekomendując traktowanie ich w równoprawny sposób z innymi podmiotami gospodarczymi. Kładzie ona także nacisk na rolę rządów w promowaniu spółdzielni, zwłaszcza poprzez ustanawianie właściwych ram politycznych, legislacyjnych i instytucjonalnych dla spółdzielni, zapewnienie szczególnych środków wsparcia w przypadkach, kiedy spółdzielnie poza swoją własną działalnością gospodarczą realizują ważne zadania społeczne i polityki publicznej [Promowanie... 2002].

Spółdzielnie są podmiotami, które świetnie wpisują się w społeczność lokalną, realizując zasadę zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Warto podkreślić, że siódma zasada spółdzielcza, przyjęta na XXXI Kongresie Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchesterze w 1995 roku, to właśnie troska o społeczność lokalną. Spółdzielnie pracują na rzecz właściwego rozwoju społeczności lokalnych, w których działają, poprzez prowadzenie polityki zaaprobowanej przez swoich członków¹⁰. Związki spółdzielni z rozwojem obszarów wiejskich są wielorakie. Polegają one m.in. na tym, że spółdzielnie funkcjonują na wsi, często w dużych odległościach od miast, mają lepszy dostęp do klienta i mniejsze problemy transportowe. Znają także potrzeby i problemy danego obszaru i jego mieszkańców. Podmioty te są często bardzo ważnymi, stabilnymi pracodawcami, a członkostwo producentów rolnych w spółdzielni prowadzi do zwiększenia ich dochodów. Jednocześnie, włączając się w realizację szeroko rozumianych celów publicznych i społecznych, takich jak: rozwój inwestycji, kapitału ludzkiego, ochrony środowiska, energii odnawialnej, w różnoraki sposób przyczyniają się do rozwoju gospodarczego i społecznego regionu. Spółdzielnie biorą często udział w programach i działaniach sprzyjających promocji obszaru, na którym prowadzą działalność [Bijman i in. 2012].

ZAŁOŻENIE SPÓŁDZIELNI SOCJALNEJ I JEJ ORGANIZACJA

Regulacje dotyczące spółdzielni socjalnych zostały wprowadzone do polskiego porządku prawnego po raz pierwszy w 2003 roku na mocy Ustawy z dnia 13 czerwca

⁹ http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [dostęp: marzec 2013].

¹⁰ <http://krs.org.pl>; <http://spoldzielczosc.pl> [dostęp: marzec 2013].

2003 roku o zatrudnieniu socjalnym [Ustawa... 2011 c] zmieniającej Ustawę z 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze [Ustawa... 2003]. Kolejnym etapem było uchwalenie przez Sejm RP Ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych [Ustawa... 2006 b]. Jednocześnie w sprawach nieuregulowanych w tymże akcie prawnym do omawianych podmiotów stosuje się nadal przepisy Ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze.

Przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa dzięki osobistej pracy członków. Funkcjonowanie spółdzielni jest z reguły powiązane z regionem, na którym prowadzi działalność. Już z art. 2, ust. 2 Ustawy... [2006 b] wynika bowiem, że spółdzielnia socjalna działa na rzecz społecznej reintegracji jej członków, przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu.

Zgodnie z pierwszą zasadą spółdzielczą, spółdzielnie są organizacjami dobrowolnymi, otwartymi dla wszystkich osób, które są zdolne do korzystania z ich usług oraz gotowe są ponosić związaną z członkostwem odpowiedzialność, bez jakiegokolwiek dyskryminacji z powodu płci, przynależności społecznej, rasowej, politycznej czy religijnej [Deklaracja... 1995]. Niemniej jednak w przypadku spółdzielni socjalnych, które z jednej strony są podmiotami ekonomii społecznej mającymi spełnić określone cele, z drugiej korzystają z wielu udogodnień, w tym finansowych, uzasadnione było wprowadzenie przez ustawodawcę pewnych prawnych ograniczeń tej zasady. Otóż liczba założycieli spółdzielni socjalnej nie może być mniejsza niż pięć, jeżeli założycielami są osoby fizyczne, i dwa, jeżeli założycielami są osoby prawne. Co do zasady podmiot ten nie może mieć jednak więcej niż 50 członków. Wyjątkiem jest spółdzielnia socjalna, która powstała w wyniku przekształcenia spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych; może ona liczyć więcej niż wspomnianych 50 członków.

Jednocześnie Ustawa o spółdzielniach socjalnych [Ustawa... 2006 b] określa katalog podstawowych założycieli spółdzielni. Są nimi: (1) osoby bezrobotne w rozumieniu art. 2, ust. 1, pkt 2 Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy [Ustawa... 2013]; (2) osoby, o których mowa w art. 1, ust. 2, pkt 1-4, 6 i 7 Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, a więc m.in.: bezdomni realizujący indywidualny program wychodzenia z bezdomności, uzależnieni od alkoholu po zakończeniu programu psychoterapii w zakładzie leczenia odwykowego, zwalniani z zakładów karnych, mający trudności w integracji ze środowiskiem, uchodźcy realizujących indywidualny program integracji [Ustawa... 2011 c], (3) osoby niepełnosprawne w rozumieniu Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych [Ustawa... 2011 b].

Biorąc pod uwagę fakt, że mieszkańcy wsi są często związani z gospodarstwem rolnym jako właściciele, posiadacze, małżonkowie rolnika lub domownicy, zachodzi pytanie, czy mogą mieć oni status bezrobotnych i tym samym być podstawowymi założycielami spółdzielni socjalnej. Aby na to odpowiedzieć, należy odwołać się w pierwszej kolejności do Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy [Ustawa... 2013], w świetle której bezrobotny jest osobą niezatrudnioną i niewykonywującą innej pracy zarobkowej, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy obowiązującym w danym zawodzie lub służbie albo innej pracy zarobkowej, albo jeżeli jest osobą niepełnosprawną, zdolną i gotową do podjęcia zatrudnienia co najmniej w połowie tego wymiaru czasu pracy, zarejestrowaną

we właściwym dla miejsca zameldowania stałego lub czasowego powiatowym urzędzie pracy oraz poszukującą zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, jeżeli: m.in. nie jest właścicielem lub posiadaczem samoistnym lub zależnym nieruchomości rolnej, w rozumieniu przepisów Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny [Ustawa... 1964], o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 2 ha przeliczeniowe lub nie podlega ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym z tytułu stałej pracy jako współmałżonek lub domownik w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 2 ha przeliczeniowe.

Rolnicy, którzy – co prawda – są objęci ubezpieczeniem w KRUS, ale ich nieruchomości rolne nie przekraczają 2 ha przeliczeniowych, mogą mieć statut bezrobotnych i tym samym być założycielami spółdzielni socjalnej. Zasady obliczania hektarów przeliczeniowych są zawarte w Ustawie z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym [Ustawa... 2006 a], definicja zaś nieruchomości rolnej w art. 46¹ k.c. Założycielem spółdzielni socjalnej może być także domownik¹¹, ale tylko w sytuacji, gdy gospodarstwo rolnika, u którego pracuje, nie przekracza 2 ha przeliczeniowych. Należy podkreślić, że jeśli w ewidencji gruntów i budynków jakieś grunty są zapisane jako użytki rolne, to nawet zmiana gruntów rolnych na tereny budowlane w planie zagospodarowania nie oznacza, że grunty te nadal zaliczamy do nieruchomości rolnych w świetle k.c.¹². Dopiero gdy grunty te zostaną wyłączone z produkcji rolnej, zgodnie z Ustawą z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, właściciel nie wlicza ich do tej wspomnianej normy 2 ha [Ustawa... 2004].

Stosunkowo często zdarzają się sytuacje, że grunty rolne należą do kilku osób. Zachodzi więc pytanie, czy owa norma 2 ha dotyczy w takiej sytuacji udziału czy całej powierzchni nieruchomości. Podzielić należy Stanowisko Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 grudnia 2006 r.¹³, że: „Statusu bezrobotnego nie może uzyskać ten współwłaściciel, którego udział we współwłasności nieruchomości rolnej odpowiadać będzie części nieruchomości o powierzchni co najmniej 2 hektarów przeliczeniowych” (należałoby tu uczynić jednak sprostowanie – zgodnie z obecną definicją bezrobotnego powierzchnia ta ma przekraczać tę wielkość) [Góral 2011].

Należy wyraźnie podkreślić, że omawiany przepis nie wspomina o prowadzeniu działalności rolniczej na tych gruntach, tylko o własności czy posiadaniu. W praktyce odnotować należy zróżnicowane interpretacje tej regulacji, w tym i wykładnie literalne uznające, że oddanie gruntów w dzierżawę czy beczynszowe użytkowanie nie stanowi przesłanki do uzyskania statusu bezrobotnego, gdy rolnik nadal jest właścicielem ponad 2 ha przeliczeniowych [Góral 2011]. Takie rozwiązanie stanowi barierę w zakresie uzyskania statusu bezrobotnego i bycia jednym z podstawowych założycieli spółdzielni w przypadku oddania przez właściciela gruntów rolnych w posiadanie zależne.

Status bezrobotnego może mieć także małżonek rolnika, o ile nie podlega ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowemu z tytułu stałej pracy jako współmałżonek. Według art. 5 Ustawy z dnia 20 grudnia 1991 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników [Usta-

¹¹ Pod pojęciem domownika rozumie się osobę bliską rolnikowi, która: ukończyła 16 lat, pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub mieszka na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w bliskim sąsiedztwie, stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym i nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy.

¹² Inne pojęcie nieruchomości rolnej w Ustawie z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego [Ustawa... 2012].

¹³ I OSK 692/06, ONSA WSA 2007, nr 4, poz. 104.

wa... 2008], przepisy dotyczące ubezpieczenia rolnika i świadczeń przysługujących rolnikowi stosuje się także do małżonka rolnika, chyba że ten małżonek nie pracuje w gospodarstwie rolnika ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym. Zatem, jeżeli małżonek nie jest objęty ubezpieczeniem KRUS i spełnia inne wymagania osoby bezrobotnej, może być założycielem spółdzielni socjalnej. W wyroku z dnia 18 maja 1995 roku Sąd Apelacyjny orzekł, że¹⁴: 1. „Małżonek rolnika nie pracujący w gospodarstwie rolnym i nie uczestniczący ze współmałżonkiem w prowadzeniu gospodarstwa rolnego lub gospodarstwa domowego bezpośrednio związanego z gospodarstwem rolnym nie podlega ustawowemu ubezpieczeniu społecznemu rolników przewidzianemu w art. 4 i 5 Ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. 2. Przez pojęcie *małżonek rolnika pracujący w gospodarstwie rolnym* należy rozumieć przyczynianie się do właściwego jego funkcjonowania, czyli wykonywanie takich czynności w gospodarstwie rolnym, bez których funkcje gospodarstwa nie mogą być realizowane” [Góral 2011].

Członkiem spółdzielni socjalnej może być małżonek rolnika, w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 2 ha przeliczeniowe, ale gdy nie podlega ubezpieczeniu z tytułu stałej pracy. Problem pojawia się z określeniem stałej pracy. Warto w tym zakresie nawiązać do orzecznictwa. W wyroku z dnia 29 lipca 2011 roku¹⁵, dotyczącym co prawda stałej pracy domownika, Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie orzekł, że sformułowanie „stała praca”, „staż pracy”, „uprawnienia pracownicze” wskazują, że: „przy zaliczaniu do przedmiotowego stażu w rachubę mogą wchodzić tylko okresy wykonywania zajęć o charakterze i systemie przynajmniej zbliżonym do pracowniczego. Stała praca w gospodarstwie nie zawsze musi polegać na codziennym wykonywaniu czynności rolniczych, gdyż – na przykład ze względu na rodzaj produkcji – niekiedy nie będzie to nawet konieczne. Polega ona jednak na pewnej systematyczności i co najmniej na gotowości do wykonywania pracy rolnej, gdy jest to niezbędne rolnikowi prowadzącemu gospodarstwo. Stała praca w gospodarstwie rolnym wymaga również pewnego psychicznego nastawienia polegającego na wiązaniu się na określony czas z gospodarstwem rolnym” (Wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 28 czerwca 1994 r., sygn. akt III Aur 206/94) [Góral 2011].

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy określa także, że bezrobotnym może być osoba, która nie uzyskuje przychodów podlegających opodatkowaniu podatkiem dochodowym z działów specjalnych produkcji rolnej, chyba że dochód z działów specjalnych produkcji rolnej, obliczony dla ustalenia podatku dochodowego od osób fizycznych, nie przekracza wysokości przeciętnego dochodu z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych z 2 ha przeliczeniowych, ustalonego przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie przepisów o podatku rolnym lub nie podlega ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym z tytułu stałej pracy jako współmałżonek lub domownik w takim gospodarstwie [Ustawa... 2013]. Oznacza to, że w przypadku osób prowadzących działalność rolniczą w zakresie działów specjalnych produkcji rolnej nie ma znaczenia obszar nieruchomości rolnych, natomiast ważna jest wysokość uzyskiwanych przychodów podlegających opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych [Góral 2011].

¹⁴ Lex/elektroniczny.

¹⁵ Lex/elektroniczny.

Jednocześnie należy wyraźnie podkreślić, że spółdzielnię socjalną mogą założyć także inne osoby niż wskazane powyżej (art. 4, ust. 1 ustawy), o ile ich liczba nie stanowi więcej niż 50% ogólnej liczby założycieli; organizacje pozarządowe w rozumieniu przepisów o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie lub jednostki samorządu terytorialnego; kościelne osoby prawne. Co istotne, członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć również inne osoby niż wskazane w art. 4, ust. 1 i ust. 2, jeżeli ich praca na rzecz tego podmiotu wymaga szczególnych kwalifikacji, których nie mają pozostali członkowie tej spółdzielni. Liczba tych osób nie może być jednak większa niż 50% ogólnej liczby członków spółdzielni socjalnej.

Dla funkcjonowania każdej spółdzielni niezmiernie istotny jest statut. Jego podpisanie następuje podczas zebrania założycielskiego. Powinien on zawierać m.in.: przedmiot działalności spółdzielni, prawa, obowiązki oraz zasady przyjmowania, odwoływania, wykreślenia czy wykluczania członków spółdzielni, zasady i tryb wyboru oraz odwoływania członków organów spółdzielni. Kolejna faza zakładania podmiotu to rejestracja spółdzielni socjalnej w Krajowym Rejestrze Sądowym. Ustawodawca wprowadził pewne uproszczenia w zakresie funkcjonowania spółdzielni socjalnych, tj. gdy liczba członków nie przekracza 15, nie wybiera się rady nadzorczej, chyba że statut stanowi inaczej. W takim przypadku kompetencje rady wykonuje walne zgromadzenie.

Dla członków spółdzielni socjalnych z reguły poszukujących zatrudnienia istotna jest regulacja określająca, że stosunek pracy między spółdzielnią socjalną a jej członkiem nawiązuje się na podstawie spółdzielczej umowy o pracę oraz w formach określonych w art. 201 Ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze [Ustawa... 2003]. Ten ostatni przepis stanowi, że statut może przewidywać zatrudnienie wszystkich lub niektórych członków nie na podstawie spółdzielczej umowy o pracę, lecz na podstawie umowy o pracę nakładczą, umowy zlecenia lub umowy o dzieło, jeżeli jest to uzasadnione rodzajem działalności spółdzielni. Z kolei, biorąc pod uwagę fakt, że bezrobocie na wsi jest bardzo wysokie, należy pozytywnie ocenić regulację, że spółdzielnia socjalna może zatrudniać pracowników niebędących członkami spółdzielni, z tym że łączna liczba osób, o których mowa w art. 4 ust. 1 ustawy (a więc m.in. bezrobotnych, niepełnosprawnych), nie może być niższa niż 50% w stosunku do ogółu członków spółdzielni i osób zatrudnionych w spółdzielni socjalnej. W przypadku gdy założycielami spółdzielni socjalnej są organizacje pozarządowe, kościelne osoby prawne lub jednostki samorządu terytorialnego, są one zobowiązane do zatrudnienia w spółdzielni co najmniej pięciu osób spośród osób wymienionych w art. 4, ust. 1 ustawy w terminie sześciu miesięcy od dnia wpisu spółdzielni socjalnej do Krajowego Rejestru Sądowego.

ŚRODKI POMOCY FINANSOWEJ DLA SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH

Spółdzielnie socjalne jako podmioty ekonomii społecznej mogą korzystać ze środków finansowych polskich i unijnych oraz innych udogodnień. Przykładowo spółdzielnia socjalna nie uiszcza zarówno opłaty sądowej od wniosku o wpis do Krajowego Rejestru Sądowego, jak i za ogłoszenie w Monitorze Sądowym i Gospodarczym. Jednocześnie na podstawie przepisów art. 17, ust. 1, pkt 43 Ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych [Ustawa... 2011 a], dochody spółdzielni socjalnej wydatkowane w roku podatkowym na cele, o których mowa w art. 2, ust. 2

Ustawy o spółdzielniach socjalnych, na zasadach określonych w tej ustawie, w części niezaliczonej do kosztów uzyskania przychodów, są zwolnione z podatku dochodowego [Ustawa... 2006 b].

W świetle Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 kwietnia 2012 r. w sprawie przyznawania środków na podjęcie działalności na zasadach określonych dla spółdzielni socjalnej, bezrobotny, absolwent CIS¹⁶ lub absolwent KIS¹⁷, zamierzający założyć spółdzielnię socjalną lub przystąpić do niej, mogą złożyć do starosty właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu albo ze względu na siedzibę spółdzielni socjalnej wnioski o przyznanie z Funduszu Pracy jednorazowo środków na założenie spółdzielni socjalnej lub przystąpienie do niej, w tym na pokrycie kosztów pomocy prawnej, konsultacji i doradztwa związanych z podjęciem tej działalności [Rozporządzenie Ministra... 2012]. Umowa o przyznanie z Funduszu Pracy jednorazowo środków na założenie spółdzielni socjalnej lub przystąpienie do niej powinna być zawarta na piśmie pod rygorem nieważności oraz zawierać w szczególności zobowiązanie beneficjenta do wydatkowania środków w terminie określonym w umowie, zgodnie z przeznaczeniem i złożenia rozliczenia wydatkowanych środków. Jednocześnie należy zaznaczyć, że przyznane bezrobotnemu, absolwentowi CIS lub absolwentowi KIS wyżej wymienione środki stanowią pomoc *de minimis* w rozumieniu przepisów unijnych.

Niektóre spółdzielnie socjalne, zajmując się prowadzeniem działalności w zakresie rolnictwa ekologicznego, korzystają ze środków unijnych z PROW 2007-2013 na warunkach określonych przede wszystkim w Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 13 marca 2013 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 [Rozporządzenie Ministra... 2013]. Pakiet nr 2 (zawierający 12 wariantów¹⁸), określony w tym akcie wykonawczym, stanowi właśnie rolnictwo ekologiczne. Płatność dla rolnictwa ekologicznego jest przyznawana do działek rolnych użytkowanych jako np.: grunty orne, trwałe użytki zielone, sady, w których są uprawiane drzewa lub krzewy z gatunków wymienionych w załączniku nr 4 do rozporządzenia. Prowadzenie spółdzielni socjalnych zajmujących się działalnością ekologiczną wpisuje się w model wielofunkcyjnego europejskiego rolnictwa. Zakłada on wypracowanie sposobu gospodarowania zgodnego z zasadą zrównoważonego rozwoju, chroniącego środowisko i różnorodność biologiczną obszarów wiejskich oraz wartość krajobrazu kulturowego, z jednoczesnym zachowaniem odpowiednich dochodów, pozwalających na godziwe warunki życia mieszkańców wsi i rozwój społeczności wiejskich [Maciejczak i Pezold 2003, Baum 2004].

Spółdzielnie socjalne lub ich członkowie mogą liczyć także na inne środki pomocy, m.in. z: Państwowego Funduszu Osób Niepełnosprawnych, Funduszu Pracy (mają możliwość ubiegania się o sfinansowanie ze środków składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i wypadkowe niektórych członków-pracowników w początkowym okresie prowadzenia działalności); wsparcie ze strony jednostek samorządu terytorialnego,

¹⁶ Absolwent centrum integracji społecznej, o którym mowa w art. 2, pkt 1a Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym [Ustawa... 2011 c].

¹⁷ Absolwent klubu integracji społecznej, o którym mowa w art. 2, pkt 1b Ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym [Ustawa... 2011 c].

¹⁸ Np.: uprawy rolnicze (z certyfikatem zgodności), trwałe użytki zielone (w okresie przestawiania), uprawy warzywne (z certyfikatem zgodności), uprawy zielarskie (w okresie przestawiania), uprawy sadownicze i jagodowe (w okresie przestawiania).

korzystanie ze środków unijnych¹⁹ oraz Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (PO FIO)²⁰.

Od kilku lat należy odnotować powstawanie wielu inicjatyw popierających rozwój spółdzielni socjalnych. Wspomnieć można np. o Stowarzyszeniu na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, które istnieje od 2003 roku²¹. Jego kluczowym zadaniem jest tworzenie nowych i wspieranie istniejących podmiotów ekonomii społecznej. W czasie swojej dziesięcioletniej działalności aktywnie wspierało proces tworzenia przyjaznych warunków funkcjonowania. W 2009 i 2010 roku, dzięki środkom z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich, zostały przeprowadzone Ogólnopolskie Fora Spółdzielczości Socjalnej. Celem spotkań było upowszechnienie idei spółdzielczości socjalnej, podniesienie poziomu wiedzy w tym zakresie, umożliwienie wymiany doświadczeń i prezentacja dobrych praktyk spółdzielczości²².

Z kolei Wielkopolski Ośrodek Wspierania Spółdzielczości Socjalnej to projekt współfinansowany ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Jego misją było wspieranie grup inicjatywnych w zakładaniu spółdzielni socjalnych oraz wspieranie działalności już istniejących spółdzielni socjalnych²³. Warto wspomnieć także o projekcie „Spółdzielczość socjalna dla wsi – wieś dla spółdzielczości socjalnej” współfinansowanym ze środków Funduszu Inicjatyw Obywatelskich PO FIO 2010, Priorytet 4 – „Rozwój przedsiębiorczości społecznej, obszar wsparcia – Przedsiębiorczość społeczna”. Jego głównym celem była promocja nowych rozwiązań w zakresie spółdzielczości socjalnej na obszarach wiejskich²⁴.

PODSUMOWANIE

Rozważania zawarte w pracy potwierdziły, że spółdzielnie socjalne, chociaż funkcjonują w naszym systemie prawnym od niedawna, cieszą się coraz większą popularnością. Świadczy o tym liczba ponad 500 tych podmiotów i w miarę równomierny ich rozwój w poszczególnych regionach kraju. Większość pracujących w nich osób jest zatrudniona w formie spółdzielczej umowy o pracę, a znaczący udział stanowią osoby z niepełnosprawnością²⁵. Można je zatem uznać za coraz bardziej efektywne instrumenty ekonomii społecznej. Są one szczególnie potrzebne na wsi, gdzie bezrobocie jest bardzo wysokie, a możliwości pomocy osobom wykluczonym i niepełnosprawnym są ograniczone w porównaniu z miastem. Należy pozytywnie ocenić programy rozpowszechniające wiedzę na temat założenia spółdzielni socjalnych i ich funkcjonowania, w tym na terenach wiejskich. Obecnie jednak bardziej zasadne jest przeznaczenie większej części środków na usprawnienie i rozszerzenie przedmiotu działalności przez spółdzielnie już funkcjonujące.

¹⁹ Chodzi przede wszystkim o środki z Europejskiego Funduszu Społecznego, szczególnie, Priorytet VI „Rynek pracy otwarty dla wszystkich”, Priorytetu VII „Promocja integracji społecznej”.

²⁰ www.krs.org.pl [dostęp: kwiecień 2012].

²¹ <http://spoldzielnie.org/cat,2> [dostęp: kwiecień 2013].

²² <http://spoldzielnie.org/cat,2> [dostęp: kwiecień 2013].

²³ <http://spoldzielnie.org/project,17> [dostęp: kwiecień 2013].

²⁴ <http://ssdw.ozrss.pl/> [dostęp: kwiecień 2013].

²⁵ Informacje o funkcjonowaniu Centrów i Klubów Integracji Społecznej dla Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 679), <http://sejm.gov.pl> [dostęp: kwiecień 2013].

Nie ulega wątpliwości, że ustawodawca stara się wprowadzać udogodnienia w zakresie tworzenia i prowadzenia działalności przez spółdzielnie socjalne, o czym świadczą nowelizacje Ustawy o spółdzielniach socjalnych, a szczególnie z dnia 7 maja 2009 r. o zmianie Ustawy o spółdzielniach socjalnych [Ustawa... 2009]. Niemniej jednak wysunąć należy postulat wprowadzenia dalszych uproszczeń. W związku z tym, że do spraw nieuregulowanych w ustawie o spółdzielniach socjalnych stosuje się nadal przepisy Ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze [Ustawa... 2003] – pozytywnie należy ocenić podjęcie kolejnej próby uchwalenia nowego aktu prawnego. W ciągu ostatnich miesięcy złożonych zostało do Sejmu RP kilka projektów ustaw z zakresu prawa spółdzielczego, dlatego w styczniu 2013 roku powołano Komisję Nadzwyczajną do ich rozpatrzenia.

Zasadny wydaje się także postulat zmiany innych przepisów poza ustawami spółdzielczymi, które mają wpływ na zakładanie i funkcjonowanie spółdzielni socjalnych. Jako przykład warto wskazać na konieczność sformułowania nowej definicji osoby bezrobotnej, aby nie powodowała problemów interpretacyjnych i obejmowała osoby posiadające np. do 4 ha przeliczeniowych (a nie jak dotychczas 2 ha), ich domowników czy małżonków rolnika. Zachodzi konieczność zmiany przepisów, które pozwolą na bardziej efektywne korzystanie z udogodnień, szczególnie finansowych, adresowanych do tego typu podmiotów.

Mimo że w ostatnich latach powstało wiele spółdzielni socjalnych, okazuje się, że duża ich liczba ma kłopoty z uzyskaniem zleceń, szczególnie większych, udzielanych w ramach zamówień publicznych. Nie ulega wątpliwości, że zdolność do konkurencyjności na wolnym rynku z innymi podmiotami, szczególnie spółkami kapitałowymi, jest niska. Dlatego zasadny wydaje się postulat poszerzenia klauzul społecznych w Ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych [Ustawa... 2010] wprowadzenie większych preferencji dla spółdzielni socjalnych jako jednych z podstawowych podmiotów ekonomii społecznej. Obecnie można wyróżnić dwie klauzule społeczne, mianowicie preferencje związane z zatrudnianiem do wykonania zamówienia osób wykluczonych z rynku pracy: niepełnosprawnych, bezrobotnych, bezdomnych, osób uzależnionych po terapii w zakładach leczenia odwykowego, chorych psychicznie, zwalnianych z zakładów karnych oraz uchodźców, a także udogodnienia dla wykonawców, u których powyżej 50% zatrudnionych pracowników to osoby niepełnosprawne. Według danych Urzędu Zamówień Publicznych (UZP), klauzule społeczne zawierało w 2010 roku tylko 2,7% zamówień publicznych²⁶. Bez wątpienia jest to zbyt mało.

LITERATURA

Adamowicz M.; Zwolińska-Ligaj M., 2009. Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Zesz. Nauk. SGGW, Polit. Eur., Finans. Market. 2 (51), 11-38.

²⁶ Przykładem jest spółdzielnia socjalna Bydgoszczanka, której udało się skorzystać z klauzuli społecznej w zamówieniach publicznych. Spółdzielnię utworzyły wspólnie powiat i miasto z myślą o osobach, które straciły pracę po likwidacji miejskiego Zakładu Robót Publicznych, <http://prawo.rp.pl/artukul/811346.html> [dostęp: marzec 2013].

- Baum R., 2003. Kryteria oceny zrównoważonego rozwoju w gospodarstwach rolniczych. *Rocz. AR Pozn.* 358, Ekon. 2, 3-10.
- Baum R., 2004. Analiza instrumentów wspierających zrównoważony rozwój rolnictwa. *Rocz. Nauk. SERiA* 6, 3, 7-12.
- Biała Księga o przedsiębiorstwach spółdzielczych. Dokument konsultacyjny Unii Europejskiej. 2001. Wyd. KRS, Bruksela, 3-15.
- Bijman J., Iliopoulos C., Poppe K.J., Gijssels C., Hagedorn K., Hanisch M., Hendrikse G.W.J., Kühl R., Ollila P., Pykkönen P., van der Slangen G., 2012. Support for Farmers' Cooperatives, <http://ec.europa.eu> [dostęp: marzec 2013].
- Błażejowska M., 2011. Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na obszarach wiejskich na przykładzie spółdzielni socjalnych. *Probl. Roln. Świat.* 4, 26-37.
- Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości. Uchwalona przez XXXI Jubileuszowy Kongres Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchesterze w dniach 20-22.09.1995 r. 1995. http://www.krs.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=229 [dostęp: marzec 2013].
- Góral Z., 2011, Komentarz do art. 2 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. LEX/elektroniczny.
- Jarre D., 2007. Europejski model społeczny i usługi socjalne użyteczności publicznej. Możliwości dla sektora gospodarki społecznej. W: *Przedsiębiorstwo społeczne w rozwoju lokalnym*. Red. E. Leś, M. Ołdak. Collegium Civitas Press, Warszawa, 61-71.
- Karta etyki spółdzielczej. 2003. Wyd. Krajowej Rady Spółdzielczej, Warszawa.
- Maciejczak M., Pezold T., 2003. Wnioski z seminarium „Rozwój obszarów wiejskich”. Warszawa, 29.11.2003 r. Fundacja IUCN Poland i Fundacja Rozwoju, www.iucn-ce.org.pl/ [dostęp: marzec 2012].
- Polityka rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013. http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_pl.htm [dostęp: Marzec 2013].
- Promowanie spółdzielczości przez Międzynarodową Organizację Pracy. 2002. Wyd. Krajowej Rady Spółdzielczej, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 kwietnia 2012 r. w sprawie przyznawania środków na podjęcie działalności na zasadach określonych dla spółdzielni socjalnej. 2012. *Dz.U.* Nr 0, poz. 456, z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 13 marca 2013 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. 2013. *Dz.U.* Nr 0, poz. 361.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. 2005. *Dz.U.* UE nr L 277, z późn. zm.
- Sienicka A., van den Bogaert A., 2009. Modele przedsiębiorstwa społecznego: Polska i Belgia. <http://romowie.com/equal/mps.pdf> [dostęp: Marzec 2013].
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny. 1964. *Dz.U.* Nr 16, poz. 93, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze. Tekst jedn. 2003. *Dz.U.* Nr 188, poz. 1848, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Tekst jedn. 2004. *Dz.U.* Nr 121, poz. 1266, z późn. zm.
- Ustawa z dnia z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym. Tekst jedn. 2006 a. *Dz.U.* Nr 136, poz. 969, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych. 2006 b. *Dz.U.* Nr 94, poz. 651, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Tekst jedn. 2008. *Dz.U.* Nr 50, poz. 291, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych. 2009. *Dz.U.* Nr 91, poz. 742, z późn. zm.

- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych. Tekst jedn. 2010. Dz.U. Nr 113, poz. 759, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych. 2011 a. Dz.U. Nr 74, poz. 397, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Tekst jedn. 2011 b. Dz.U. Nr 127, poz. 721, z późn.zm.
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym. Tekst jedn. 2011 c. Dz.U. Nr 43, poz. 225, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego. Tekst jedn. 2012. Dz.U. Poz. 803.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Tekst jedn. 2013. Dz.U. poz. 674, z późn. zm.